

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 10 - Sayı/Issue 2 - Ağustos/August 2025: 311-337

Hanefî Fıkıh Geleneğinden Finansal Modernliğe Ribâ Kavramı ve Faiz Terimi

The Concept of Ribâ and the Term Interest from the Hanafî Jurisprudential Tradition to Financial Modernity

Ahmet KAVUT Nasi ASLAN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, Türkiye Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Adana, Türkiye

Dr., Presidency of Religious Affairs, Ankara, Türkiye Prof., Çukurova University, Faculty of Theology,
Basic Islamic Sciences, Department of Islamic Law,
Adana, Türkiye

ahmetkavut@hacettepe.edu.tr nasiaslan@cu.edu.tr

Orcid: 0000-0001-9897-3596 Orcid: 0000-0002-0871-5102

Atıf/Cite:

Kavut, Ahmet - Aslan, Nasi. "Hanefî Fıkıh Geleneğinden Finansal Modernliğe Ribâ Kavramı ve Faiz Terimi". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Ağustos 2025), 311-337.
<https://doi.org/10.20486/imad.1675620>

Araştırma Makalesi / Research Article

Başvuru Tarihi / Received: 14.04.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 05.06.2025

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Öz

Bu çalışma, Hanefî fıkıh geleneğinde ele alınan ribâ kavramı ile çağdaş ekonomik sistemde câri olan faiz (ve tefecilik) terimini karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmektedir. Araştırmanın temel amacı, Hanefî fıkıh literatüründe ribâyâ dair kavramsal sınırları ortaya koymak ve bu sınırların çağdaş faiz uygulamalarıyla ne ölçüde örtüşüp örtüşmediğini değerlendirmektir. Elde edilen bulgulara göre, tarih boyunca farklı medeniyetler, toplumsal düzeni bozucu etkilerinden ötürü faizi ya topyekûn kaldırma ya da düzenleme gereği duymuşlardır. Bu durum, faizle mücadelenin belirli bir hukuk sistemine veya belirli bir görüş ve fikriyata indirgenemeyeceğini göstermektedir. Hanefî kaynaklarda ribâ, cins/ölçü birliği, fâsit akitler ve her türlü karşılıksız menfaat olarak ele alınmakta, özellikle illetinin ne olduğu ve mücmel niteliği üzerinde durulmaktadır. Modern bağlamda ise faiz terimi, interest (düzenleyici, yasal faiz) ile usury (sömürüye dayalı tefecilik) bağlamında yapısal bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Çalışmanın sonucunda, ribâ kavramı ve faiz teriminin farklı sistemlere ait tanımlamalar olduğu sonucuna ulaşılmış; bununla birlikte, ihtiyata dayalı kapsayıcı yorum gereği, ribâ/faiz tanımlamalarının aynı düzlemde, daraltıcı bir şekilde değerlendirildiği görülmüştür. Ancak, değer kaybının önlenmesini amaçlayan ve sıkı şartlarla sınırlı tutulan günümüz iktisadi anlamında bazı faiz türlerinin, fikhî açıdan yeniden değerlendirilmesinin mümkün olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Hanefî Fıkıhı, Ribâ, Faiz, Tefecilik.

Abstract

This study comparatively analyzes the classical Hanafî jurisprudential concept of ribâ and the contemporary economic concept of interest (including usury). The primary objective of this research is to identify the conceptual boundaries of ribâ within the Hanafî legal tradition and evaluate the extent to which these boundaries correspond to modern interest-based practices. According to the findings, various civilizations throughout history have either entirely prohibited or strictly regulated interest due to its disruptive societal effects. This historical reality indicates that opposition to interest cannot be reduced solely to a specific legal tradition or ideological stance. In Hanafî sources, ribâ is treated in relation to concepts such as the uniformity of genus and measurement (cins and miqdâr), invalid contracts ('uqûd fâsida), and any form of unilateral gain without due compensation, with particular attention given to its underlying legal cause ('illa) and its inherently ambiguous (mujmal) nature. In a modern context, the term interest is structurally differentiated into two distinct forms: regulatory, legally permitted interest (interest) and exploitative, usurious practices (usury). The study concludes that the concepts of ribâ and interest belong to distinct systems and therefore differ fundamentally in their definitions and implications. Nevertheless, due to an inclusive interpretation guided by caution, these terms have been evaluated within a narrow and cautious framework on a shared conceptual plane. However, it also concludes that certain types of contemporary interest practices aimed strictly at protecting against loss of value and governed by stringent conditions could potentially be reconsidered from a jurisprudential (fiqhî) perspective.

Keywords: Islamic Law, Hanafî Jurisprudence, Ribâ, Interest, Usury.

Giriş

Faiz, insanlık tarihinin en eski iktisadî ilişkilerinden biri olup hukukî, ahlâkî ve toplumsal düzeyde tartışmalara konu olmuştur. Mezopotamya'dan Antik Yunan'a ve Roma'ya, İslâm öncesi Hicaz'dan modern kapitalist sistemin gelişimine kadar pek çok devlet ve medeniyet, faizi ya sınırlamaya çalışmış ya da tamamen yasaklamıştır. Bu tarihî

süreklilik, faizin teknik bir finansal araçtan ziyade sosyal düzeni etkileyen bir olgu olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Günümüz İslâm dünyasının neredeyse ittifakla faiz ile özdeşleştirdiği klasik ribâ kavramı ise; özellikle kavramsal olarak Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça zikredilmesinden dolayı, klasik literatürde müstakil fikhî bir mesele olarak ele alınmış, tabiri caizse kılı kırk yararcasına kapsamlı bir biçimde illetinin ne olduğu araştırılmış ve her yönden inceleme konusu edinilmiştir. Ribânın ne olduğu ile ilgili olarak mezheplerin her birisi kendi usûl ve yöntemine göre çıkarımlar yapmış ve illet teorileri oluşturmuştur. Bu yönüyle konu, fikhî bir konu olup akaid konusu olmadığı ayrıca neredeyse tüm mezheplerin konu ile ilgili farklı içtihatlar geliştirdiği göz önünde bulundurulduğunda konunun içtihadî bir konu olduğu aşikardır. Diğer görüş ve mezheb ahkâmı ile mukayese edilmeden Hanefîler, ribâyı, muamele işlemlerindeki niceliksel fazlalıkla sınırlandırmamakta; her türlü karşılıksız menfaati, fasit akitleri ve sosyo-ekonomik adaletsizlik doğuran işlemleri de bu kapsamda değerlendirmiştir. Bu geniş yaklaşım, ribâyı, modern faiz anlayışından daha şümüllü ve çok boyutlu bir kavram hâline getirmektedir.

Modern iktisat teorisinde faiz, sermayenin zamana bağlı değer kazanımını temsil eden rasyonel bir unsur olarak tanımlanmakta, hukuken *interest* ve *usury* ayrımı çerçevesinde değerlendirilerek meşru ve gayrimeşru formlara ayrılmaktadır. Bu ayrım, ribâ yasağı ile modern faiz sistemleri arasında bazı yapısal ve işlevsel benzerliklerinin yanı sıra temel farklılıklarının da bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, Hanefî fıkıh geleneğinde ribâ kavramının tanımını, kapsamını ve içtihadî boyutlarını inceleyerek, bu yaklaşımı günümüz faiz anlayışıyla karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Analiz, lafzî hükümlerin ötesine geçerek ribânın semantik ve maslahat¹ ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesini esas almaktadır. Yöntem olarak klasik fıkıh metinleriyle modern iktisat literatürü karşılaştırmalı olarak incelenmiş, ribâ kavramı ile faiz teriminin hukukî ve toplumsal işlevleri bağlamında analiz edilmiştir.

Son yıllarda bu alanda çok fazla çalışmalar yapılmıştır. Özellikle faizin tartışılması, tarih boyunca hem bireysel hem de toplumsal yönleriyle çeşitli akademik çalışmalara konu olmuş; modern dönemde ise reel, nominal ve negatif faiz ayrımları çerçevesinde yeniden değerlendirilmiştir. Kur'ân'daki ribâ yasağının, her tür fazlalığı değil, esasen

¹ Çalışmada zikredilen *maslahat* kavramı, klasik *makâsıdü's-şerîa* çerçevesinde geliştirilen genel maslahat teorisine dayanmaktan ziyade, ribâ meselesine; haramdan sakınmak bağlamında bir maslahat anlayışına işaret etmektedir. Çalışmamızda işaret edilen bu maslahat yaklaşımı, özellikle Hanefî literatürde, ribâ yasağına yönelik geliştirilen *aşırı ihtiyatlı tutum* ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla, burada söz konusu olan maslahat, hükümün illeti anlamında sabit bir usûl ilkesi değil, tarihsel şartların etkisiyle oluşmuş temkinli bir yaklaşım tarzı olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda daha geniş bir çerçeve *maslahat* fikriyatına dair değerlendirmeler için ayrıca bk. Sâmi Hasan Ahmed Hamûd, *Tatvîru'l-a'mâlî'l-masrifîyye bimâ yettefikû ve's-Şer'iatî'l-İslâmiyye* (Amman: Matbaatu's-Şark, 1402/1982), 195–196.

haksız değer transferi, aldatma ve risksiz kazancı hedef aldığı yönünde dâhi yorumlar geliştirilmiştir. Enflasyonist ortamlarda nominal fazlalıkların her zaman ribâ kapsamında değerlendirilemeyeceği; asıl yasağın reel pozitif fazlalıklara yönelik olduğu savunulmuştur.² Bu hususlara ilişkin literatürde çeşitli kıymetli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, ribânın *mücmel* yönünün merkeze alınarak, kavramın lafzî belirsizlikleriyle birlikte fikhî yorum farklılıklarına zemin hazırlayan yönelimleri tartışılmamıştır. Ribâ yasağının mahiyeti, kapsamı ve illetinin açık bir biçimde tanımlanıp tanımlanmadığı sorusu etrafında şekillenen bu araştırma, özellikle Hanefî fıkıh geleneğindeki tartışmaları dikkate alarak kavramın zaman içerisinde geçirdiği değişimler ile usûl bağlamında geçirdiği dönüşümleri ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmamızda ilk olarak, tarih boyunca farklı medeniyetlerde ortaya çıkan faiz düşüncesinin izini sürerek, bununla mücadelenin hem hukukî hem de etik zeminde kendisine nasıl yer edindiği incelenecektir. İkinci olarak, Hanefî fıkıh geleneğinde ribâ kavramının nasıl tanımlandığı ve bu tanımlamanın elfâz bağlamındaki yeri ile hangi türlerde sınıflandırıldığı analiz edilecektir. Son olarak faiz terimi kavramsal, teorik ve pratik yönleriyle ele alınarak, özellikle interest ve usury ayrımı çerçevesinde değerlendirilecektir. Neticede, elde edilen bulgular ışığında ribâ kavramı ile faiz terimi arasındaki kesişim noktalarına işaret edilerek, bu iki kavramın birbirine benzerliği analitik olarak değerlendirilecektir.

1. Faiz Teriminin Tarihsel Sürekliliği ve Etik Problematikliği

Faiz terimi, insanlık tarihinin en eski iktisadî kavramları arasında yer almakta ve farklı medeniyetlerde hem finansal bir araç hem de yoğun etik tartışmaların konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin çok erken dönemlerinden itibaren borç ilişkileri bağlamında ortaya çıkan faiz uygulaması birazdan değinileceği üzere çoğu zaman toplumsal dengeyi tehdit eden bir sömürü biçimi olarak görülmüş ve bu doğrultuda yasal sınırlandırmalara ya da ahlâkî reddiyelere konu olmuştur. Bu durum, faizin, tarih boyunca çeşitli toplumlarca meşrulaştırılmaktan ziyade kontrol altına alınmaya çalışıldığını ve çoğu zaman sıkı denetim gerektiren tehlikeli bir uygulama olarak görüldüğünü göstermektedir.³

Etimolojik olarak “interest/faiz” kavramı, farklı dillerde çeşitli anlam katmanlarıyla ilişkilendirilmiştir. Sümer dilinde faiz, “maš” kelimesiyle özdeşleşmiş ve simgesel olarak artı (+) işaretiyle temsil edilmiştir. Sümercede *maš* kelimesi; sınır, çeper, keçi, kurbanlık hayvan, sulama vergisi, bitki, saflık, drenaj künkü, ağaç ve ikiz gibi çok

² Seyyit Ali Albayrak, “Nominal-Reel Faiz Ayrımı Çerçevesinde İslâm’da Faiz Yasağının Kapsamını Yeniden Düşünmek”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (2022), 569–589.

³ Tevhit Ayengin, “Çalışmanın Dînî Temelleri: Kalvinizm ve İslâm Örneği”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 18/4 (2005), 463–472.

çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bu çeşitlilik, kelimenin tarihsel bağlamda sosyal ve kültürel işlevler de taşıdığını göstermektedir. Latince faiz terimi, “çimen” anlamına gelen *feanus* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu ilişki, doğal artış fikrini çağrıştırmakta olup, sermayenin zamanla büyümesi fikrine mecazî bir temel teşkil etmektedir. İngilizcedeki faiz, kavramsal olarak en yaygın biçimde *interest* kelimesiyle karşılık bulur. Bu terim yarar, çıkar, yardım, iyilik, üstünlük ve getiri gibi anlamları içerir.⁴ Söz konusu çok yönlülük, faizin iktisadî olarak sayılardan ve oranlardan ibaret bir unsur olmaktan ziyade değer, avantaj ve fayda odaklı daha geniş bir anlam alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Faizle ilgili tarihsel verilerin ilk örneklerine Mezopotamya uygarlıklarında rastlanmaktadır. Özellikle Sümerler döneminde faiz oranları sistemli biçimde kayıt altına alınmış, genellikle hububat ve gümüş üzerinden hesaplanan bu oranlar ekonomik işlemlerin belirli normlar çerçevesinde yürütüldüğünü göstermektedir. M.Ö. 3. binyıldan itibaren hububat için %33 1/3, gümüş için ise %20–25 arasında değişen faiz oranları uygulamaya konmuş, ilerleyen dönemlerde ise hem oranlar hem de yasal sınırlar tekrar tekrar belirlenerek piyasa disiplini sağlanmaya çalışılmıştır.⁵ Bu durum, faizin doğrudan ekonomik hayata etki eden bir unsur ve kamusal otorite tarafından sınırlanması gerektiği düşüncesinin kadim dönemlerde bile geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu tarihî sürecin bir yansıması olarak, teoride M.Ö. 2000’li yıllarda Babil Kralı Hammurabi tarafından tasarlanarak ilan edildiği düşünülen meşhur kanun benzeri düzenlemeler, faiz uygulamasına yönelik ilk kapsamlı yasal düzenlemeler olduğu anlaşılmaktadır. Hammurabi kanunları, faiz oranlarının azamî sınırlarını belirleyerek piyasaya hukukî güvence verme izlenimini yansıtmaktadır.⁶ Bu düzenlemeler, faizin yasaklanmadığı/denetlenmediği piyasada dengesizliğe neden olduğu veya sömürü düzenini doğurduğu düşüncesinin ilk tarihsel bilinci olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, faizle mücadelenin ilk aşaması, regülatör konumunda olanların, hukuk ve iktisat bilgisine haiz olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Antik Yunan düşüncesinde faiz, ekonomik olmaktan daha çok ahlâkî bir mesele olarak ele alınmıştır. Özellikle Aristoteles, para kavramını üretken olmayan, yalnızca değişim aracı olarak işlev gören bir varlık olarak tanımlamış ve bu yönüyle paranın faiz yoluyla çoğaltılmasını doğaya aykırı ve adaletsiz bir kazanç türü olarak görmüştür. Ona göre ticaret ile elde edilen gelirler meşru iken paranın kendi kendine kazanç üretmesi

⁴ Osman Şenkul, *Parahistoria Faiz Sümer’den Siber Dünyaya* (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2020), 19-20; *Oxford English Dictionary*, “Interest” (Erişim 02 Şubat 2025).

⁵ Abdullah Mesud Küçükcalay, *İktisadî Düşüncede Faiz* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 27.

⁶ Osman Şenkul, *Parahistoria Faiz Sümer’den Siber Dünyaya*, 20; *Oxford English Dictionary*, “Interest” (Erişim 02 Şubat 2025).

doğal değildir.⁷ Bu düşünce, Antik Yunan toplumunda faize yönelik genel ret tutumunun felsefi temelini teşkil etmiş ve faizin, etik açıdan sorunlu bir kazanç biçimi olduğu fikrini pekiştirmiştir.

Antik Mısır'da faiz oranlarına dair belgeler sınırlı olmakla birlikte mevcut kaynaklar, bu uygulamanın zaman zaman fahiş oranlara ulaşabildiğini göstermektedir. M.Ö. 9. yüzyıla ait bir papirüste %100 oranında gümüş faiziyle karşılaşılması, borçlu üzerindeki baskının açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yine %40 ile %50 arasında değişen tahıl borçları, Antik Mısır'da da faizin ekonomik eşitsizliği artıran ve sosyal adaleti zedeleyen bir unsur olarak işlev gördüğüne işaret etmektedir.⁸

Roma İmparatorluğu ise faiz konusunda en kurumsal sistemlerden birini geliştirmiştir. Faiz oranları belirli dönemlerde %12 ile sınırlandırılmış, bileşik faiz⁹ yasaklanmış ve tapınaklar güvenli kredi merkezleri olarak değerlendirilmiştir. Augustus döneminde faiz oranlarının %4'e kadar indirilmesi, imparatorluğun sosyal ve ekonomik istikrarı sağlama çabasının bir yansımasıdır. Bizans döneminde ise Justinianus'un Kanunları ile faiz oranları %4-8 arasında sabitlenmiş, böylece faiz sadece bireysel borç ilişkilerinin dışında devletin iktisat politikalarının da temel konularından biri hâline gelmiştir.¹⁰

Öte yandan bazı araştırmacılara göre Bizans İmparatoru I. Nikephoros'un (ö. 811) uygulamalarından anlaşılacağı üzere, tarih boyunca faiz yasağı yalnızca bireyleri sınırlayan bir düzenleme olarak kalmamış; kimi zaman bizzat devletin kendisi bu yasağın dışında tutularak ekonomik çıkar sağlamıştır. Nikephoros'un, tefeciliğe karşı kadim düşünceyi benimseyerek faizli borçlanmayı tamamen yasaklaması dikkat çekici bir girişimdir. Ancak bu yasağın, sanayi ve ticaret üzerinde ciddi olumsuz etkilere yol açtığı; özellikle sermayeye ihtiyaç duyan tüccarların faaliyetlerinin durma noktasına geldiği ifade edilmiştir. Bu durum karşısında İmparator'un, söz konusu tüccarları yüksek faiz oranlarıyla finanse ettiği ve %16% oranında faizle borç verdiği aktarılmaktadır.¹¹ Bu bulgudan hareketle, faizle mücadelenin topyekûn olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

⁷ Sidney Homer - Richard Sylla, *A History of Interest Rates* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1996), 49-50; Jones Norman, "Usury" *EH.Net Encyclopedia*, (Erişim: 12.02.2025).

⁸ Marc Van De Mieroop, *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 BC* (Oxford: Blackwell Publishing, 2004), 154-156; Karen Rhea Nemet-Nejat, *Daily Life in Ancient Mesopotamia* (Westport, CT: Greenwood Press, 1998), 89-91; Aristotle, *Politics*, çev. Benjamin Jowett (Ontario: Batoche Books, 1999), 125-128.

⁹ Bileşik faiz, anaparanın yanı sıra, önceki dönemlerde elde edilen faizlerin de yeniden faize tabi tutulduğu bir faiz hesaplama yöntemidir. Bu yöntemde faiz, her hesaplama döneminde ana paraya eklenerek toplam borç veya yatırım miktarını artırır. Matematiksel olarak üssel büyüme formuna dayanır ve zamanla faiz yükü geometrik olarak artar.

¹⁰ Sidney Homer-Richard Sylla, *A History of Interest Rates*, 52-55.

¹¹ J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A.D. 802-867)* (London: Macmillan and Co., 1912), 217.

Kimi kişilere yasaklanan, kimi kişilere ise serbest bırakılan, ayrıcalıklı bir politika ile faizle mücadelenin suistimale açık bir sömürü düzenine dönüşebilecektir. Faizle mücadelenin suistimale açık olabileceğini göstermesi açısından bu bulgu kadim değeri olan bir farkındalıktır.

İslâm öncesi Hicaz'da görülen ribâ uygulamaları borçlular açısından sert ve baskıcı bir karakter taşımıştır. Vadeli borç ilişkilerinde borcunu ödeyemeyen borçludan katlanan bir bedel istenmesi ve ödenmediği takdirde kişinin esir edilerek köleleştirilmesi,¹² faiz uygulamasının bireyin ekonomik özgürlüğünü ortadan kaldıran ve sosyal çöküntüye neden olan bir baskı aracı olarak da kullanıldığını göstermektedir.

Tarihsel veriler, faiz olgusunun İslâm'ın doğuşundan çok önce, farklı medeniyetlerde hem bilindiğini hem de belirli kurallarla düzenlendiğini göstermektedir. Hammurabi kanunları, Aristoteles'in faize dair eleştirileri, Roma hukukundaki uygulamalar ve Bizans'taki faiz regülasyonları bu duruma örnek teşkil eder. Benzer şekilde, tarihi kayıtlara göre İslâm öncesi Arap toplumunda da ribânın sömürü sistemi olarak görüldüğü, hangi uygulamanın ribâ, hangisinin ribâ olmadığı bilinmektedir. Bu bağlamda, İslâm toplumunun teşekkül sürecinde faiz/ribâ kavramının bilinen ve tanınan bir olgu olduğu açıktır. Özellikle Doğu Roma ile sosyal ve ticari etkileşim içinde olan bir toplumun, bu kadar yaygın ve sınırları belirli bir kavrama karşı açık ve tutarlı bir tutum geliştirmesi beklenmektedir.

Ancak, ribâ kavramına ilişkin tanımlamaların henüz sahâbe döneminde başlayan ihtilaf ve içtihadî farklılıklarla şekillenmiş olması, bu yasağın sabit ve mutlak bir lafzî hükümden ziyade, bağlam ve illet esaslı yorumlara ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu çıkarıma göre de kavram, yeniden yorumlanabilir olduğuna işaret etmektedir.

2. Hanefî Mezhebinde Kavramsal Olarak Ribâ

Ribâ kelimesi, lügat anlam itibarıyla “artış” ve/ya “fazlalık” anlamına gelmektedir. Ancak İslâm hukuk literatüründe ıstilahî olarak ribâ, taraflardan birinin akit esnasında karşılıksız olarak lehine bir fazlalık şart koşması şeklinde tanımlanır.¹³ Kavramsal düzlemde ribâ, klasik İslâm hukuk literatüründe iki temel kategoride ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, “ribe'l-fazl” (ربا الفضل) veya “ribe'l-bey” (ربا البيع) şeklinde adlandırılan ve daha çok alışveriş işlemlerinde ortaya çıkan niteliksel fazlalık anlamına gelen ribâ türüdür. İkinci tür ise, “ribe'n-nesîe” (ربا النسيئة) olarak ifade edilen ve vadeye bağlı olarak

¹² Sayed Kazem Sadr, *İslâm'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, çev. Hakan Şahin (İstanbul: alBaraka Yayınları, 2020), 35.

¹³ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 109. (الربا: هو في اللغة الزيادة، وفي الشرع: هو فضل خالٍ عن عوض شرط لأحد العاقدين); Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsut*, thk. Dr. Kemal Abdülazim el-Anani (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 12/109. (ربا هو الفضل الخالي عن العوض المشروط في البيع)

ortaya çıkan, zamana bağlı şart koşulan fazlalık anlamını taşıyan ribâ çeşididir.¹⁴ Her iki form da Hanefî fıkıh kaynaklarında ribânın yasak kılınmasının gerekçesi bağlamında (illetlerinin) ayrı ayrı değerlendirmeleri mevcuttur. Birinci tür ribâ, akit esnasında cins/ölçü birliği bakımından mutlak fazlalığı ifade ederken; ikinci tür ribâ, zaman faktörüne bağlı olarak talep edilen karşılıksız fazlalığı ifade eder. Kısaca, ikinci tür ribâ akdinde hedeflenen kazanç, zaman faktörünün getirisiidir. Bununla birlikte vadeli satışlarda kazancın bey' akdi ile karz hükümleri arasında farklılık göstereceği de aşîkardır. Bir malın vadeli satışında, peşin fiyatından farklı olarak talep edilen fiyattan taksitlendirilmesi her ne kadar zaman faktörünün getirisinden konuşmamızı gerektirecek ve bir malın iki farklı fiyatı (peşin/vadeli) olması açısından değerlendirilmesini gündeme getirecek ise de bu husus neredeyse ittifakla ribâ sayılmamaktadır. Ancak günümüz iktisadi koşullarında bu durum, faiz olarak değerlendirilmektedir.

Klasik kaynaklarımızda ribâ, özellikle bey' akitleri ve karz işlemleri bağlamında tartışılmıştır. Ancak, ribâ, belirli bir akit türüyle sınırlı kalmamış, bilakis karz (borç) ilişkilerinde ortaya çıkacak menfaatler başta olmak üzere her türlü karşılıksız menfaat teminini de kapsayacak şekilde kavram genişlemesine uğramıştır. Bu anlam genişlemesi, hukuken geçersiz ama butlanı gerektirmeyen fasit akitleri ve bu akitlerden doğan haksız menfaat ilişkilerini de içermiştir. Bu bağlamda ribâ, belirli şartlara hâiz işlemlere mahsus bir kavram olmaktan ziyade karşılıksız menfaatin ve her türlü hukukî ilişkiye sirayet edebilecek kapsayıcı bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, Hanefî mezhebine göre ribâ yasağı, sadece altı ribevî madde (altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz) ile sınırlı olmayıp, semeniyet vasfı, gıda maddeleri ya da depolanabilir şeylerle de sınırlı değildir. Hanefîlerin benimsediği illet teorisine göre ribânın gerçekleşme alanı cins ve ölçü birliğinin yanı sıra fasit akitlerin tamamını kapsayacak kadar geniştir. Bu bağlamda, banka aracılığıyla faizli kredi kullanımı ile basit bir ticari işlemde gerçekleşecek ribâ arasında hüküm açısından herhangi bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla ribâ yasağı, belirli bir mekân (banka) veya spesifik işlemlerle (bankacılık) sınırlandırılmayacak kadar geniş kapsamlıdır. Bu durum, İslâm ticaret hukukuna tam anlamıyla uyumun, sadece bankacılık gibi tekil uygulamalardan ziyade tüm ticari faaliyetleri kuşatan daha genel bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır.

¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/111; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, *el-Muğnî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 6/52; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, thk. Mahmûd Abdusselâm İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), 2/103-104.

Öte yandan, illet beyanı olarak ribâyâ atfedilen bu geniş anlam alanı, onun fikhî literatürde mücmel¹⁵ bir lafız olarak kabul edilebileceği yönündeki görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur.¹⁶ Zira bu tür mücmel kavramlar, farklı bağlam ve akit türlerinde çok yönlü yorumlara açılarak, fikhî görüşlerin çeşitlenmesine de zemin hazırlamaktadır.

Nitekim Hanefî fakihlerden Ebû Bekir el-Cessâs (ö. 370/981), ribâ kavramına dair yaptığı değerlendirmelerde, lafzın mahiyet itibarıyla mücmel olduğunu ve bu nedenle kapsamının ancak sünnetle ve sahâbe uygulamalarıyla açıklığa kavuşabileceğini belirtmiştir. Cessâs'a göre ribâ, yalnızca belirli bir işlem türüne özgülenmiş sınırlı bir kavram olmayıp, muâmelelerde karşılıksız menfaat sağlayan her türlü ilişkiyi içine alacak şekilde geniş bir anlam çerçevesine sahiptir.¹⁷ Onun bu yaklaşımı, ribâ yasağının şeklî muamele hukukuna uygunluğundan ziyade maksat (gaye) merkezli bir okumaya işaret etmekte; dolayısıyla lafzın delalet ettiği hükmün, zaman ve bağlamla birlikte yeniden yorumlanabilir olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ribâyî tanımlamak için diğer medeniyetlerin tanımına değinmemesi dikkat çekicidir. Zira o dönem de farklı medeniyet ve kültürlerde ribâ/faiz bilinen bir husustur.

Bu durum bize iki ihtimali işaret etmektedir: Birincisi, klasik literatür müelliflerinin elfâz tanımlamalarında dogmatik bir yaklaşımla yalnızca nassın metinsel yönüne önem vermiş olmalarıdır. İkinci ihtimal ise; insan kaynaklı tanımlardan ziyade Şâri'nin murâdını kavrama çabasının öncelenmiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle, klasik müelliflerin diğer medeniyetlerin ribâ/faiz tanımlarına değinmemiş olmaları ya lafzî nas merkezli katı bir metodolojik tercihten kaynaklanmakta ya da beşerî tanımlar yerine emir ve yasakların illetlerini anlamaya yönelik istinbât çabasını göstermektedir.

Her ne kadar ilk bakışta bu iki yaklaşım arasında benzerlik varmış gibi görünse de aralarında kayda değer bir fark bulunmaktadır. Şâri'nin muradını öncelikli olarak anlamaya çalışan yaklaşım, yüzeysel ve katı bir metin merkezli okumadan kısmen uzaklaşmayı gerektirir. Bu durum, metnin, lafzî anlamına ek olarak taşıdığı manaya ve hükmün illetine odaklanan bir usûl anlayışını zorunlu kılar. İşte bu bağlamda, Hanefîlerin geliştirdiği istihsân ilkesi devreye girmektedir. Zira Hanefîler, kıyasın salt olarak zahirî mantığına bağlı kalmak yerine genel ilkelerle daha fazla örtüşen hükümleri tercih

¹⁵ Sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadıkça kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılmayan lafız mânasında usûl-i fıkıh terimi. bk. Ferhat Koca, "Mücmel", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/451-453.

¹⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefa el-Afgânî (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1390/1972), 1/168. (وَيَبَيِّنُ مَا ذَكَرْنَا مِنَ الْمُجْمَلِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى {لَوْ حَرَّمَ الرَّبُّ الْفَيْءَ مَجْمَلٌ} فَإِنَّهُ مُجْمَلٌ) (لِأَنَّ الرَّبَّ عِبَارَةٌ عَنِ الزِّيَادَةِ فِي أَصْلِ التَّوَضُّعِ وَقَدْ عَلِمْنَا أَنَّهُ لَيْسَ الْمُرَادُ ذَلِكَ فَإِنَّ الْبَيْعَ مَا شَرَعَ إِلَّا لِلِاسْتِرْبَاحِ وَطَلَبِ الزِّيَادَةِ)

¹⁷ Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razi el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 3/18.

edebilmek amacıyla istihsânı bir usûl prensibi olarak benimsemişlerdir. Bu yöntem, istinbât sürecinde lafzın ötesine geçerek metnin ruhuna uygun çözümleri ön plana çıkarmaya imkân tanır. Böylece Hanefîler, hem metne bağlı kalma ilkesini sürdürmekte hem de metni dar kalıplara hapsedmeden, bağlamsal bir okumayla anlamaya gayret etmektedirler.

Öte yandan, klasik fıkıh literatüründe ribâ kavramının mücmel bir lafız olduğu yönündeki tartışmaların sadece Cessâs ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Bu tartışmaların temelinde, ribâ yasağının naslarda geçen lafzî ifadelerinin açık bir tanım (nas) olup/olmadığının konuşulmasından ziyade, yasaklanan eylemin sınırlarının tespiti bağlamında gerçekleştirilen fikrîsel mülâhazalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, ribânın kapsamının sadece “nesîe” (vade farkı) ya da “fazl” (fazlalık) türleriyle sınırlı olup olmadığı meselesini gündeme getirmiş; neticede fakihler, ribânın kapsamını belirlerken sünnet, sahâbe icmâsı ve örf gibi tamamlayıcı delillere başvurma gereği duymuşlardır.¹⁸ Dolayısıyla ribâ, lafzî yönüyle mücmel kabul edilmiş ve yorum ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda yapılan tartışmalar, kavramsal açıklık arayışından ziyade muâmele hukukunun fikhî meşruiyet sınırlarını tayin etme çabasını da yansıtmaktadır.

Cessâs (ö. 370/981), ribâ kavramının hem lugavî hem de ıstilahî anlam katmanlarını tartıştığı *el-Fuşûl fi'l-Uşûl* adlı eserinde, bu kavramın dilsel kökenine de dikkat çekmektedir. Ona göre ribâ kelimesi, lügat itibarıyla “artış” (ziyade) anlamına gelirken; aynı kökten türeyen “râbiyet” (رابية) kelimesi ise bahar mevsiminde toprağın yeşermesi ve canlanması yani doğal bir çoğalma ve gelişme anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda Cessâs, ribâ kavramının şer’î anlamının, lugavî kökünden ayrıştığını, hatta çoğu zaman bu anlamın sınırlarının ancak sünnet ve sahâbe uygulamaları ile tayin edilebildiğini ifade etmektedir. Yine Cessâs’ın, ribânın şer’î mahiyetine ilişkin açıklamalarında, “İnnemâ’r-

¹⁸ Ebu Abdullah Bedruddin Muhammed bin Abdullah bin Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 5/68; Süleyman bin Abdülkavi bin el-Kerim et-Tufi es-Sarsârî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî (Suudi Arabistan: Vizâretü's-Şuûni'l-İslamiye ve'l-Evkaf ve'd-Dave ve'l-İrşad, 1998), 2/661; Abdülmelik bin Abdullah bin Yusuf bin Muhammed el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Salah bin Muhammed bin Avvade (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/154; Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razi el-Cessâs, *el-Fusul fi'l-usul* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1414/1994), 1/398; Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî, *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*, thk. Dr. Mufîd Muhammed Ebu Amşe ve Dr. Muhammed bin Ali bin İbrahim (Cidde: Dârü'l-Medenî, 1985), 2/238; Saaduddin Mes'ud bin Ömer et-Taftazânî, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-tenkih* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/243; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *el-Müsevvede fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiye, ts.), 178; Ebu İshak İbrahim bin Ali bin Yusuf eş-Şirâzi, *el-Lüma' fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 50.

ribâ fi'n-nesîe"¹⁹ yani "Ribâ ancak nesîede (vadeye bağlı fazlalıkta) vardır" şeklindeki rivayeti konu ile ilgili tartışmalarında referans olarak kullandığı görülür.

Cessâs, ribâ yasağının kapsamının yalnızca açık ve belirgin işlemlerle sınırlı olmadığını, aksine çeşitli hileli yollarla sürdürülebilecek karmaşık menfaat ilişkilerini de içerdiğini vurgularken, Hz. Ömer'in (ra) konuyla ilgili ihtiyatlı tutumuna atıfla şu sözünü nakletmektedir: "Ribânın, hayvanın dışındaki çentikten bile gizli olan yolları vardır."²⁰ Bu ifade, ribânın görünürde meşru işlemlerle gizlenebilecek boyutlarına dikkat çekerek, yasağın yalnızca şekilsel ihlallerle sınırlı olmadığına işaret etmektedir. Cessâs ayrıca, ribâ yasağının neden son derece ihtiyatla ele alınması gerektiğini açıklarken yine Hz. Ömer'e atfedilen şu ifadeye yer verir: "Ribâ ayeti, Kur'ân'dan inen son ayetlerdendir. Ancak Resûlullah (s.a.s.) onu bize detaylı biçimde açıklamadan vefat etti. Bu sebeple ribâdan ve ribâyâ benzer şüpheli şeylerden kaçınınız."²¹

Ashâbın önde gelen fakihlerinden Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687-88) ribâ konusundaki yaklaşımının zamanla değişiklik göstermesi, bu meselenin İslâm hukukunda hem teorik tartışmalara açık hem de pratik uygulamalarda yorum farklılıklarına konu olan çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim erken dönemde ribânın sadece nesîe (vadeye bağlı fazlalık) şeklindeki türünü ribâ kabul eden İbn Abbâs'ın, daha sonra ribe'l-fazl (niteliksel fazlalık) türünü de yasak kapsamına dâhil etmesi bilgisi, kavramın sınırlarının aynı zamanda ictihadî gelişmeler ve sahâbiler arası ilmî müzakereler yoluyla şekillendiğini göstermektedir.²² Bu durum, varsayımsal olarak, ribâyâ ilişkin hükümlerin zamanla gelişen bir fikhî sürecin ürünü olduğunu ve yasağın uygulanmasında ihtiyatlı davranma kaygılarının da etkili olabileceğini ortaya koyar.

Öte yandan, Hz. Ömer'in (r.a.) "Allah Resulü bize bunu açıklamadan vefat etti" şeklindeki beyanı ile İbn Abbâs'ın ribâ konusundaki görüşlerinin zamanla değişiklik arz etmesi, ribâ kavramının daha önce ifade edildiği üzere mücmel bir karaktere sahip olduğunu açık biçimde göstermektedir. Nitekim Cessâs, İbn Abbâs'ın "Bu rivayeti bilmiyordum" şeklindeki ifadelerine dikkat çekerek, sahâbe döneminde dâhi ribâyâ dair hüküm ve kavramların tam anlamıyla istikrar kazanmadığını ifade etmektedir. Bu durum, ribânın tanımına ilişkin "ribe'l-fazl" ve "ribe'n-nesîe" ayırımına dair hadislerin anlaşılması ve uygulanmasında da bir belirsizlik yaşandığını göstermektedir.

Mezhepsel sınırlandırmamıza göre ribâ kavramı hem lugavî kökeni hem de ıstilahî muhtevası bakımından çeşitli şekillerde ele alınmış ve mezhep içi yorum farklılıklarına

¹⁹ *إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيئَةِ*

²⁰ *إِنَّ لِلرِّبَا أَسْرَارًا خَفِيَّةً كَخَفَاءِ الْخَفَاءِ فِي السِّنِّ*

²¹ *Cessâs, el-Fusul fi'l-usul, 1/66. فَاجْتَنِبُوا الرِّبَا وَمَا اشْتَبَهَ عَلَيْهِمْ*

²² *Serahsî, el-Mebsût, 12/111-112; İbn Kudâme, el-Muğnî, 6/52; Said b. Ali b. Vahf el-Kahtânî, er-Riba: adrâruhü ve âtârühü fî zav'i'l-Kitâb ve's-Sünne (Riyad: Matb'atü'l-Sefir, ts.), 28.*

da konu olmuştur. Bununla birlikte genel olarak ribâ hem salt bir artış hem de akit teorisi açısından tarafların birisine karşılıksız menfaatin sirayet etmesi ve her türlü fasit akid fikriyatını ön plana çıkartıcı şekilde yorumlanmıştır.²³

Daha spesifik olarak Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090), ribâyı, lügat açısından *salt artış* (ziyade) olarak tanımlamıştır. Ancak bu artışın fikhî bağlamda her zaman haram kılınmadığını, meşrû ve gayrimeşrû artış ayrımının yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Serahsî bu ayrımı yaparken, ribânın, sayısal olarak çoğalmayla sınırlı kalmayan, hukukî anlamda çıkar temelli ilişkileri de içine alan bir kavram olduğunun altını çizmiştir.²⁴

Öte yandan, İbn Muvaffak el-Mevsîlî (ö. 683/1284), ribâ kelimesinin etimolojik kökenini “yükseklik, yükselme” anlamındaki “rabva” (رَبْوَة) köküne dayandırarak, kavramın, hâkimiyet ve tahakkümle ilişkili yapısal bir artışı da çağrıştırdığını ifade etmiştir.²⁵ Bu yaklaşım, ribânın dilsel kökleriyle fikhî uygulamaları arasında anlam sürekliliğini sağlamayı hedefleyen bir yaklaşımdır.

Ebû Bekir el-Haddâd (ö. 800/1398), ribâyı, fikhî bağlamda fasit (geçersiz, bozuk) bir akitle özdeşleştirmiştir. Ona göre ribâda maddî bir artış gerçekleşmemiş olsa dâhi akdin yapısı itibarıyla meşru olmayan bir menfaat temini söz konusuysa, bu işlem ribâ kapsamında değerlendirilmelidir.²⁶ Benzer biçimde, Bâbertî (ö. 786/1384), ribânın lugavî anlamını salt artışla sınırlandırmamış; kavramı daha geniş biçimde, sebepsiz mâlî zenginleşme, bir tarafın haksız surette mal edinimi gibi sosyo-ekonomik sonuçlara işaret eden bir bağlamda ele almıştır. Ona göre “rabva” kökü; kazanç, birikim ve üstünlük gibi geniş anlam alanlarını da kapsayacak şekilde ribâ kavramını şekillendirmektedir.²⁷

Son olarak, Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563), ribâ meselesine sosyolojik perspektifle yaklaşan önemli bir fakihtir. Ona göre ribâ, bireyler arası hukukî bir işlemden ziyade cemiyetin yapısını ifsat eden, sosyal dengeyi bozan ve ekonomik adaletsizliğe yol

²³ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr* (Beyrut: Dar el-Fikr, 1970), 7/3; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Serac ve Ali Cuma Muhammed (Kahire: Daru's-Selam, 2006), 5/309; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî el-Mergînânî, *el-Hidâye fi şerh Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Talal Yusuf (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyye, ts.), 3/60; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-senâi' fi tertîbi's-şerâi* (Beyrut: Dârü'l-Erkâm bin Ebü'l-Erkâm, 1997), 2/356; İbn Âbidîn Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülaziz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.), 5/169.

²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/109.

²⁵ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-talîli'l-Muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1937), 2/30.

²⁶ Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Kahire: el-Matbaatu'l-Hayriyye, 1322/1904), 1/212.

²⁷ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *el-İnâye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1970), 7/3.

açan bir unsurdur. Bu sebeple ribâ yasağının amacı, şer'î hükümlerin ötesinde, toplumun selâmetini korumaya yönelik bir kamu yararı (maslahat) ilkesi olarak anlaşılmalıdır.²⁸

Sonuç olarak Hanefî fıkıh geleneğinde ribâ (ربا), belirli akit türlerine özgü teknik bir fazlalıktan ziyade karşılıksız menfaat temini üzerine kurulu her türlü hukukî ilişkiyi kapsayan şümüllü bir kavram hâline gelmiştir. Başlangıçta, ribâ kavramı ribe'l-fazl (niteliksel ve miktarsal fazlalık) ve ribe'n-nesîe (vadeye bağlı fazlalık/zaman faktörü) olmak üzere iki teknik türe ayrılmış; özellikle bey' ve karz akitleri bağlamında ele alınmıştır. Ancak Hanefî fakihler, bu iki formun ötesine geçerek, esasen haksız menfaat sağlayan her türlü fasit akdi de ribâ kapsamında değerlendirmişlerdir.

3. Osmanlı Devleti'nde Faiz ve Günümüz Türkçesinde Kullanımı

Günümüz Türkçesinde faiz, Arapça kökenli bir terim olup ekonomik ve finansal literatürde iki temel anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamı itibarıyla faiz, ödünç verilen sermaye karşılığında elde edilen kâr, getiri, artış ya da nema olarak tanımlanabilir. Bu kullanımda, sermayenin geçici devri karşılığında borç verene sağlanan fazlalık vurgulanmaktadır. İkinci anlamda ise özellikle kapitalist ekonomik sistemde faizin, paranın fiyatı ya da ödünç alınan sermayenin kullanım bedeli (kira bedeli) olarak ifade edildiği görülmektedir.²⁹

Bununla birlikte, Türkçede “faiz” olarak kullanılan kelimenin Arapçadaki “فَائِز” (fâ'iz) formunun, iktisadî bir anlam temeline dayanmadığı, aksine semantik ve sentaktik açıdan bambaşka bir bağlamda yer aldığı görülmektedir. Arapçada “فَائِز”, kökü “ف-و-ز” (f-w-z) olan ve “kurtuluşa ermek”, “başarıya ulaşmak”, “kazanç elde etmek” gibi anlamlara gelen fiilden türeyen bir ism-i fâil (etken isim) formudur.³⁰ Bu bağlamda, klasik Arapçadaki “fâ'iz” (فَائِز) kelimesiyle modern iktisadî terim olan “faiz” arasında yalnızca yazılış benzerliği bulunmakta, içerik ve işlev açısından herhangi bir kavramsal süreklilik bulunmamaktadır. Nitekim bu ayrım, günümüz Arapça haber ve ekonomi literatüründe de açık biçimde görülmektedir. Modern finansal bağlamda kullanılan “faiz” terimi, Arapçaya özgü “fâ'iz” kelimesiyle değil, daha teknik ve iktisadî bir terim olan “el-fâ'ide” (الفائدة) şeklinde ifade edilmektedir. Bu kavram, günümüzde doğrudan “interest” kavramına karşılık gelecek şekilde el-fâ'ide formuyla teknik anlamını kazanmıştır. Bu durum, ekonomik söylemin küresel terminolojiye entegrasyonu bağlamında da bir

²⁸ İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Bahrü'r-râik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İslâmî, ts.), 6/137.

²⁹ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), “Faiz”, 846.

³⁰ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008), 3/1752.

anlamsal (semantik) geçişi yansıtmaktadır. Türkiye hariç neredeyse tüm Arapça kaynaklar, modern finansal bağlamda “faiz” kavramını “الفائدة” olarak tanımlamaktadır.³¹

Öte yandan, Osmanlı kadı sicillerine dayalı belgeler, devletin iktisadî uygulamalarında kullanılan kavramların bağlam temelli ve çok anlamlı bir yapıya sahip olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle erken dönemlerde, İslâm hukukunun ribâ yasağına duyulan hassasiyet nedeniyle çeşitli işlemlerde meşrû kazanç yollarını ifade eden “ribh” (kâr), “nemâ” (artış) ve “istirbâh” (kârlı değerlendirme) gibi kavramlara yer verilmiştir. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde, modern finansal dilin etkisiyle “faiz” teriminin belgelerde doğrudan kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bununla birlikte bu kullanımın bile “ribh” ve “nemâ” gibi kavramlarla birlikte yer alması, bu terimlerin hâlâ işlevsel ayrımlar taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı hukukî yazımında iktisadî işlemler, sabit ve tekil bir kavramsal çerçeveye indirgenmemiş; aksine her kavram, ait olduğu işlem türü ve hukukî bağlam doğrultusunda anlam kazanmıştır. Bu durum, Osmanlı mali hukukunun semantik esneklik taşıyan, bağlamsal duyarlılığa dayalı bir kavram sistemi olduğunu göstermektedir.

İstanbul kadı sicilleri üzerine yapılan araştırmalarda bu çeşitlilik fark edilmektedir. Özellikle erken dönem sicillerde, para vakıflarının işletilmesinde istirbâh (kâr ettirme) ve nemâ (artış, kazanç) kavramlarının yaygın biçimde tercih edildiği görülmektedir. Örnek olarak III. Murat’ın eşlerinden olan Şems Ruhsar Hatun’un vakfında, istirbâh ve istiğlâl ile sermayenin değerlendirilmesi ve buradan elde edilecek “ribh” ve “nemânın” vakıf gayelerine tahsisi açık biçimde belirtilmiştir.³² Bu kayıttan anlaşılacağı üzere 1600’lü yıllarda para vakıflarının gelirleri, kavramsal olarak ribh ve nema kelimeleriyle karşılanmıştır. Benzer şekilde, 1650 yıllarına kayıtlanan Fâtıma Hatun bt. Erdoğdu’nun para vakfında da ribâdan arındırılmış bir murâbaha yöntemiyle sermayenin “ona bir (yüzde on) ribh üzere” işletilmesi istenmiş ve elde edilen kâr ribh olarak tanımlanmıştır.³³

³¹ Al Jazeera Net 50% الفائدة إلى بشكل مفاجئ المركزي التركي يرفع بشكل مفاجئ الفائدة إلى 50% (Erişim 23 Nisan 2025); Al Arabiya 47,50% الفائدة إلى المركزي التركي يخفض سعر الفائدة إلى 47,50% (Erişim 23 Nisan 2025); Anadolu Ajansı 50% الفائدة عند المركزي التركي يثبت سعر الفائدة عند 50% (Erişim 23 Nisan 2025); CNBC Arabia سي إن بي سي 47,5% الفائدة من المركزي التركي يعلن خفض سعر الفائدة من 50% إلى 47,5% (Erişim 23 Nisan 2025); TRT Arabi (TRT عربية) 50% الفائدة من المركزي التركي يخفض سعر الفائدة من 50% إلى 47,5% (Erişim 23 Nisan 2025); Alghad TV قناة الغد 50% الفائدة من المركزي التركي يخفض سعر الفائدة من 50% إلى 47,5% (Erişim 23 Nisan 2025).

³² İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkâf-ı Hümayun Müfettişliği 1 (H. 1016-1035/M. 1608-1626), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 149.

³³ İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (1005-1007/1596-1599), haz. Mehmet Akman, Fethi Gedikli (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 328; “...mütevellî yediyle ribâdan hâlî olarak senede onu on bir ribh üzere ve rehn-i kavî ve kefil-i melî alınarak mu’âmele-i şer’iyye ve murâbaha-i mer’iyye ile edâ ve istîfâya kâdir kimesnelere istirbâh edilmesini şart etti.”

Öte yandan, 1143/1730 tarihli kayıta Elini bt. Dimitraşko v. Yani'nin Balat'taki gayrimenkulünü Kudüs fukarası için vakfetmesi sırasında kullanılan “hâsıl olan *galle* ve *nemâsı* Kuds-i şerîf fukarâlarına harc ve sarf oluna”³⁴ ifadesinden de anlaşılacağı üzere “*ribh*” ve “*nemâ*” türündeki gelirlerin, vakıfların doğrudan kira vb. gelirleri bağlamında kullanılan *galle* kavramından anlam ve işlev bakımından ayrıştığını açıkça ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda *galle*, klasik İslâm hukuk literatürü ve Osmanlı mali terminolojisinde, bir taşınmazın veya üretken varlığın doğrudan sağladığı sabit, periyodik ve öngörülebilir gelirleri—örneğin kira veya mahsul—ifade ederken; *nemâ* kavramı, bir malın zaman içinde değer kazanarak artması, birikimli kazanç sağlaması ve sermaye karakteri kazanması anlamına gelir. Bu iki terim, iktisadî açıdan farklı nitelik taşır: *galle*, statik ve düzenli gelir türünü temsil ederken, *nemâ*, yeniden işletilme veya tasarruf yoluyla ortaya çıkan artı değeri ifade eder. 1143/1730 tarihli sicil kaydında her iki kavramın yan yana ve ayrı ayrı kullanılmış olması, Osmanlı hukuk terminolojisinde bu ayrımın bilinçli olarak yapıldığını göstermektedir. Bu çerçevede *nemâ*, salt ekonomik bir terim olmanın ötesinde, süreklilik ve artış esasına dayalı bir meşrû kazanç anlayışını da yansıtmaktadır.

XIX. yüzyıl belgelerinde ise önemli bir değişim gözlemlenmektedir. Daha önce kullanılmaktan kaçınılan bazı kavramların artık sicil kayıtlarında açıkça zikredildiği görülmektedir. Şerife Ayşe Hanım'ın menzil (ev) satışından elde edilen paranın “...altı gurus on para *faizle*...”³⁵ işletildiği ifadesi, bu değişimi yansıtan çarpıcı bir örnektir. Bir başka tescil kaydı olan ve 1258/1842 tarihli hükümde; Zeyneb Hatun adlı bir kadının Mekke'ye hicreti sonrasında, onun İstanbul'daki gelir kaynaklarını yönetmek üzere tayin ettiği vekil İbrahim Ağa, onun adına üç ayrı gelir kaleminden (duhân gümrüğü eshamından gelen *faiz*, vakıf menzilin kirası ve dua-gûy vazîfesi) elde ettiği gelirleri detaylı şekilde kayıt altına almış ve toplamda 2.345 gurus tahsil etmiştir.³⁶ Bu miktardan 170 kuruşluk kısmı, Zeyneb Hatun'un vekiline olan borcuna mahsup edilmiş ve geri kalanı iade edilmiştir. Burada özellikle duhân gümrüğü eshamından “*faiz*” *geliri* ifadesiyle, terim, doğrudan ve teknik anlamda kullanılmaktadır; yani sermayenin işletilmesi sonucu doğan kazanç *ribh* veya *nemâ* gibi klasik terimlerle değil, açıkça *faiz* şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca o dönem Osmanlı Devleti'nin piyasaya sürdüğü eshamların faiz karşılığı dolaşıma çıktığı da bilinmektedir.

³⁴ Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (1143-1144 / 1730-1732), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ Yayınları, 2019), 241.

³⁵ İstanbul Kadı Sicilleri 100 Evkâf-ı Hümayun Müfettişliği 673 (H. 1300-1301 / M. 1883-1884), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 211

³⁶ İstanbul Kadı Sicilleri 96 İstanbul Mahkemesi 172 (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 484-485.

Neticede, günümüz Türkçesinde kullandığımız “faiz” teriminin, Osmanlı kadı sicillerinde özellikle XIX. yüzyıldan itibaren açık biçimde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Buna paralel olarak, ribh ve nemâ kavramları da belgelerde varlığını sürdürmüş; ancak her biri kendi bağlamsal ve semantik düzlemi içerisinde anlam kazanmıştır.

Bununla birlikte, Arapça kökenli olan faiz kelimesinin, Arapçada iktisadî anlamda birebir bir karşılığının bulunmadığı; çağdaş Arap dünyasında faiz (interest) karşılığı olarak “el-fâ’ide” (فائدة) kelimesinin tercih edildiği; klasik ribâ anlamına tekabül eden “usury” bağlamında ise ribâ (رِبَا) kavramının kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Bu durum, faiz teriminin Arap dilinde ve İslâmî iktisat literatüründe kavramsal bir çeviri sorununu da beraberinde getirmekte; modern finansal sistemde kullanılan faiz teriminin, İslâm hukukundaki ribâ kavramıyla eşleştirilip eşleştirilemeyeceği konusunu tartışmalı hale getirmektedir.

Türkiye bağlamında bu kavramsal karışıklığın henüz net bir biçimde çözülmediği, özellikle katılım bankacılığı uygulamalarında kullanılan “kâr payı” kavramı ile klasik “faiz” teriminin sıklıkla teâruz halinde bulunduğu müşahede edilmektedir. Oysa, Osmanlı döneminde ribh, nemâ, faide, faiz ve ribâ gibi terimler, belirli iktisadî, hukukî ve ahlâkî bağlamlarda ayrı ayrı kavramsallaştırılmış, her biri kendi semantik alanında kullanılmıştır. Bu durum, klasik Osmanlı mali terminolojisinin, kavramlar arasında keskin eşdeğerlikler kurmaktan kaçınan, bağlamı esas alan bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Dolayısıyla, günümüzde faiz, ribh, nemâ ve kâr payı gibi kavramların hem tarihsel kökenlerine hem de kavramsal ayrışmalarına dikkat edilmeden aynı zeminde tartışılması, sistematik anlamda da önemli hatalara sebebiyet verebilmektedir.

Ribâ kavramı ile modern dönemde kullanılan “faiz” teriminin aynı hukuki kategoriye dâhil edilmesi gerektiğini savunan yaklaşım, çoğunlukla bu iki terimin anlam açısından özdeş kabul edilmesine dayanır. Bu görüşe göre, bir işlemin mahiyeti değişmediği sürece ona verilen ismin farklı olması, hükmünü değiştirmez; dolayısıyla klasik fıkıhta ribâ olarak nitelenen bir uygulamanın, aynı şartlar altında “faiz” adıyla gerçekleştirilmesi hâlinde de aynı hükme tabi olacağı ileri sürülür.³⁷

Ancak bu yaklaşım, İslâm hukuk literatüründe ribâyâ dair geliştirilen ayrıntılı tasnifleri—özellikle *ribe’l-fazl* ve *ribe’n-nesîe* gibi türsel ayrımları—görmezden gelme riski taşımaktadır. Zira ribâ yasağı; işlemin mahiyeti, taraflar arasındaki menfaat ilişkisi, akdin hukuki yapısı ve bağlamsal unsurlar çerçevesinde şekillenen kapsamlı bir hüküm sistemine dâhildir. Bu bağlamda, işlemin mahiyetine ilişkin olarak, paranın niteliği bakımından hakikî (altın ve gümüş gibi veznî) para ile itibarî (kâğıt veya temsili) para

³⁷ Hamdi Döndüren, “İslam Ekonomisinde Faiz ve Finans Kaynakları”, *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992), 156.

ayrımı önem arz etmektedir. Taraflar arasındaki menfaat ilişkisi açısından da köle ile sahibi, eşler arasındaki borç ilişkisi ve baba ile çocukları arasındaki durum, ribâ yasağının uygulanabilirliğini etkileyen özel durumlardır. Benzer şekilde, işlemin gerçekleştiği yerin Dârü'l-İslâm mı yoksa Dârü'l-harb mı olduğu da hükmün belirlenmesinde dikkate alınan bağlamsal bir faktördür. Ayrıca akdin türü de önemlidir; özellikle bey' (satım) akdi ile sarf (aynı cins paraların karşılıklı değişimi) akdi arasındaki fikhî farklılıklar, ribânın tanımı ve kapsamı üzerinde doğrudan etkilidir. Dolayısıyla ribâyı yalnızca terminolojik bir benzerlik ya da zahirî bir kıyas üzerinden değerlendirmek, İslâm hukukunun konuya dair geliştirdiği bütüncül ve detaylı usûl sistemini göz ardı etmek anlamına gelir.

Bu bağlamda, “faiz ile ribâ aynı şeydir” yönündeki söylem, ribâ kavramının özgün anlamını daraltan indirgemeci bir yaklaşıma dönüşmektedir. Bu durum, ribânın yalnızca banka işlemleri ve kredi sözleşmeleriyle sınırlı bir mesele olarak algılanmasına yol açmakta; böylece İslâm ticaret hukukunun diğer alanlarında geçerli olan etik ve hukuki ilkeler ikinci plana itilmekte veya tamamen göz ardı edilmektedir. Oysa İslâm hukukunda ribâ yasağı, çok daha geniş bir iktisadî düzenin parçası olarak değerlendirilmiş; sadece belirli kurumlara ya da işlem türlerine hasredilmemiş, mülkiyet, denge, eşitlik ve hakkaniyet ilkelerine dayalı bütüncül bir ekonomik yaklaşıma içkin kılınmıştır.

Öte yandan, borç verenin zarara uğramasını öngören negatif faiz uygulamaları, klasik ribâ tanımının temel ilkeleriyle örtüşmediğinden, bu tür işlemler için aynı genellemenin yapılmasında güçlük yaşanmaktadır. Zira ribâ yasağı, esasen borçlunun aleyhine tek taraflı menfaat sağlayan işlemleri hedef almakta ve bu tür menfaat temelli tahakkümleri yasaklamaktadır. Oysa negatif faiz durumunda, borç verenin aleyhine net bir ekonomik sonuç doğmaktadır; bu durum, klasik fikhî çerçevede ribâ yasağının hedeflediği temel adalet ve denge ilkeleriyle örtüşmediği gibi, farklı bir hüküm yapısını da gerektirmektedir. Nitekim günümüz enflasyonist ekonomik düzleminde, özellikle karz (borç) akitlerinde, fiilî olarak faiz benzeri sonuçların doğması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Öyle ki, taraflar arasında görünürde bir verip bir alma (aynı miktarın iadesi) gerçekleşse dahi, kâğıt paralar ile borçlanmanın kurulduğu anda (ödeme anında değil), enflasyonun etkisiyle ya faiz ya da negatif faiz fiilen o dakikadan itibaren işlemeye başlamaktadır. Bu durum, borç alanın reel anlamda bir kazanç elde etmesine ve borç verenin aynı oranda kayba uğramasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, ribâ/faiz yasağının, iktisadî etkiler dikkate alınarak yeniden yorumlanması zaruriyeti doğmaktadır.

4. İktisatçılara Göre Faiz Terimi ve Hukuksal Boyutu

İktisadi bağlamda faiz terimi (interest), en temel ifadeyle “paranın fiyatı” (price of money) olarak tanımlanabilir. Faiz, bir başkasına ait sermayenin kullanımına karşılık olarak ödenen bir bedeldir. Bu bedelin oranı ise ödünç alma koşulları ve ödünç alan tarafın mali özelliklerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Faiz oranlarının

belirlenmesinde kredi riski, piyasa koşulları ve genel ekonomik dinamikler gibi unsurlar belirleyici rol oynamaktadır. Bu çerçevede faiz, finansal sistemin işleyişini etkileyen çok yönlü bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.³⁸

Faiz, ekonomik ve finansal bağlamda, ödünç alınan sermayenin kullanım hakkı karşılığında ödenen bir bedel olarak tanımlanır. Bu bedel, belirli bir süre sonunda anaparaya eklenerek geri ödenmektedir ve genellikle piyasa koşulları, ekonomik göstergeler, kredi riski ve enflasyon gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Faiz, borç veren açısından gelir kaynağı, borç alan açısından ise maliyet unsuru olarak işlev görür.

Herkes tarafından bilindiği üzere faiz oranlarının tespitinde merkez bankalarının politika faizleri, piyasa dinamikleri, ekonomik büyüme ya da durgunluk gibi makroekonomik etkenler belirleyici rol oynamaktadır. Bu yönüyle faiz, reel ekonominin de yönlendirilmesinde önemli araçlardan birisidir. Aynı zamanda kredi riskinin fiyatlandırılmasında ve borç ilişkilerinin taraflar arasındaki sorumluluklarının düzenlenmesinde etkili bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Modern ekonomik sistemde faiz, sermayenin zaman içindeki değerini temsil etmenin ötesinde, finansal kaynakların etkin dağılımını sağlamada işlevsel bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. İktisadi perspektiften faiz, teknik bir getiri oranı olmaktan ziyade aynı zamanda ekonomik dengeyi kuran ve yönlendiren yapısal bir araç konumundadır.³⁹ Bu tür faiz, İngilizce literatürde *interest* kavramına karşılık gelmektedir. Interest terimi; yarar, çıkar, getiri ve kâr gibi anlamları da ihtiva eden çok yönlü bir kavramsal muhtevaya sahip olması dolayısıyla, modern iktisat literatüründe hem teknik bir finansal araç olarak işlev görmekte hem de sermayenin zaman içerisinde değer kazanmasını temsil eden kuramsal bir çerçeve içinde kullanılmaktadır.⁴⁰

Günümüz iktisadi koşullarında faiz terimi ile ilgili olan bir diğer alt terim olan tefecilik (*usury*) ise en genel tanımıyla, yasal olarak belirlenmiş faiz oranlarının üzerinde faiz talep edilmesi ya da borç işlemlerinde aşırı yüksek faiz oranlarının uygulanmasıdır. Tarihsel süreç içerisinde tefecilik, hem yasal düzenlemeler nezdinde hukuka aykırı, hem de ahlâkî açıdan kabul edilemez bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Özellikle klasik hukuk sistemlerinde ve dinî-etik yaklaşımlarda, tefecilik toplumsal adalet ve ekonomik

³⁸ Halil Seyidoğlu, *İktisat Biliminin Temelleri* (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2006), 588.

³⁹ Ahmet F. Baltacı - Serkan Yıldız, *Finansal Piyasalar ve Kurumlar* (İstanbul: Beta Yayınları, 2018), 52-54; Mustafa Ünğan, *Kredi Yönetimi ve Risk Analizi* (İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2017), 85-87; Turgay Tüysüz, *Bankacılık Teorisi, Mevzuatı, Uygulaması* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 118-120; Hasan Kaval, *Finansal Yönetim* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2019), 160-162.

⁴⁰ Frederic Mishkin - Stanley Eakins, *Financial Markets and Institutions* (New York: Pearson, 2018), 105-107.

dengeyi zedeleyen bir unsur olarak görülmüş; bu nedenle çeşitli dönemlerde yasaklanmış ya da ağır kısıtlamalara tabi tutulmuştur.⁴¹

Tefecilik, yani yasal sınırların üzerinde faiz talep edilerek borç para verme uygulaması pek çok hukuk sisteminde hem cezai yaptırımlara tabi tutulmuş hem de iktisadî düzeni korumaya yönelik etik bir tehdit olarak ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde bu uygulama, Türk Ceza Kanunu'nun 241. maddesi kapsamında suç olarak tanımlanmıştır. İlgili maddeye göre kazanç elde etmek amacıyla başkasına ödünç para veren kişi tefecilik suçu işlemiş sayılmakta olup bu fiil 2 yıldan 5 yıla kadar hapis ve 5000 güne kadar adlî para cezası ile cezalandırılmaktadır. Suçun örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenmesi hâlinde ise ceza bir kat artırılır.⁴²

Fransa'da tefecilik, Tüketici Kanunu'nun (Code de la consommation) L. 313-3 maddesi çerçevesinde açıkça yasaklanmıştır. Bu maddeye göre tüketiciye sunulan kredi için uygulanan faiz oranı, her üç ayda bir Fransa Merkez Bankası tarafından belirlenen yasal üst sınırı aşamaz. Bu sınırın üzerindeki her türlü kredi işlemi tefecilik suçu teşkil eder ve hapis ile para cezası gibi yaptırımlara tabidir.⁴³

Almanya'da tefecilik, Alman Ceza Kanunu'nun (Strafgesetzbuch - StGB) 291. maddesiyle düzenlenmiştir. Kanun, bir kişinin zor durumundan veya tecrübesizliğinden faydalanarak açıkça orantısız maddi menfaat sağlamasını suç olarak kabul etmekte ve faile üç yıla kadar hapis ya da para cezası öngörmektedir. Suçun ağırlaştırıcı hâllerde işlenmesi (örneğin meslekî veya örgütsel şekilde), cezanın altı aydan on yıla kadar hapis cezasına çıkmasına neden olabilmektedir.⁴⁴

İtalya'da tefecilik suçu, 108/1996 sayılı yasa ile açık bir şekilde yasaklanmış ve cezai yaptırımlara bağlanmıştır. Bu yasa kapsamında, yasa dışı faiz oranı sınırları İtalyan Merkez Bankası tarafından belirlenmekte ve bu sınırları aşan kredi işlemleri ağır cezai yaptırımlarla karşılaşmaktadır.⁴⁵

İngiltere'de ise tarihsel olarak faiz oranlarını sınırlayan "Usury Laws" (Tefecilik Yasaları) mevcutken bu yasalar Usury Laws Repeal Act 1854 ile yürürlükten kaldırılmıştır. Günümüzde ise "Consumer Credit Act 1974" ve "Financial Conduct Authority (FCA)" düzenlemeleri çerçevesinde tüketicilerin korunması amaçlanmaktadır. Aşırı faiz oranları

⁴¹ Peter Rose - Sylvia Hudgins, *Bank Management & Financial Services* (New York: McGraw-Hill Education, 2012), 210-211.

⁴² Türk Ceza Kanunu (TCK), *Resmî Gazete* 25611 (26 Eylül 2004), Kanun No. 5237, md. 241.

⁴³ Fransa Tüketici Kanunu (Code de la Consommation), *Resmî Gazete* (Journal Officiel de la République Française - JORF), sayı: 0107 (7 Mayıs 2019), madde L. 314-6, metin no. 3.

⁴⁴ Alman Ceza Kanunu (StGB), *Federal Resmî Gazete* I, s. 3210 (13 Kasım 1998), madde 291.

⁴⁵ İtalyan Ceza Kanunu (Codice Penale Italiano), *Resmî Gazete* (Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana), Genel Seri (Serie Generale) sayı: 251 (27 Ekim 1930), s. 3209, madde 644.

“unfair lending” kapsamında değerlendirilmekte ve hukuki denetime tabi tutulmaktadır.⁴⁶

Amerika Birleşik Devletleri’nde tefeciliğe ilişkin düzenlemeler federal boyutta değil çoğunlukla eyalet düzeyinde belirlenmektedir. Her eyalet kendi iç hukuk sistemi çerçevesinde azami faiz oranlarını tayin etmektedir. Bu bağlamda New York Eyaleti, tefeciliğe karşı oldukça katı düzenlemelere sahip eyaletlerden biridir. New York General Obligations Law’un 5. maddesinin 5-501 numaralı fıkrası ve New York Penal Law’un §190.40 maddesi çerçevesinde *birinci derece tefecilik* (usury in the first degree) olarak tanımlanan suç, bir kişiye yıllık %25’in üzerinde faizle borç vermeyi kapsamaktadır. Bu tür işlemler, ceza hukuku bakımından ağır suç kategorisinde değerlendirilmekte; faillere uzun süreli hapis cezaları ve yüksek para cezaları verilebilmektedir.⁴⁷

Yukarıda aktarılan bilgilere göre günümüzde pek çok hukuk sistemi, faiz uygulamalarını iki temel kategoride değerlendirmektedir: yasal (meşru) faiz ve yasal sınırları aşan, yasa dışı (tefeci) faiz. Bu ayrım, özellikle modern hukuk normlarında *interest* ve *usury* kavramları üzerinden şekillenmektedir. Yasal faiz (interest), genellikle devletin veya yetkili finansal otoritelerin belirlediği azamî oranlar çerçevesinde meşru kabul edilen, ödünç verilen sermaye karşılığında alınan kullanım bedelidir. Buna karşılık, yasal sınırların üzerinde uygulanan, çoğu zaman borçlunun zayıf durumundan istifade edilerek fahiş oranlarla talep edilen faiz (usury), hemen tüm çağdaş hukuk sistemlerinde cezai yaptırımlara tabi tutulmuş ve tefecilik (usury) suçu kapsamında değerlendirilmiştir. Bu durum, faiz teriminin modern hukuk bağlamında çift yönlü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, günümüz finansal sistemlerinde faiz terimi hem hukuken tanımlanmış ve korunan bir işleyiş biçimini hem de hukuka ve kamu düzenine aykırı görülen bir istismar biçimini bünyesinde barındırmaktadır.

Sonuç olarak faiz terimi, ekonomik ve finansal literatürde, ödünç verilen sermayenin belirli bir süre sonunda anaparaya eklenmek suretiyle geri ödenmesi karşılığında talep edilen bedel olarak tanımlanır. Bu bedel, modern iktisat anlayışında *paranın fiyatı* olarak kabul edilmekte olup sermayenin zaman içindeki kullanım değerini ifade eder. Faiz oranları; piyasa koşulları, kredi riski, enflasyon, ekonomik büyüme veya durgunluk gibi makroekonomik göstergeler ile merkez bankalarının para politikalarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Etimolojik ve tarihsel düzlemde farklı kültür ve dillerde çeşitli kavramsal içeriklerle anılan faiz, günümüz finansal sisteminde yatırım,

⁴⁶ Tüketici Kredisi Kanunu (Consumer Credit Act), Birleşik Krallık Genel Mevzuatı, Resmî Gazete (UK Public General Acts), Kanun No. 39 (31 Temmuz 1974), md. V.

⁴⁷ New York Genel Borçlar Kanunu (General Obligations Law), New York Eyaleti Birleştirilmiş Kanunlar Dizisi (Laws of New York, Consolidated Laws Service), md. 5-501; New York Ceza Kanunu (Penal Law), md. 190.40.

tasarruf ve borçlanma ilişkilerinde belirleyici bir unsur olarak işlev görmektedir; borç verenler için bir gelir kaynağı, borç alanlar için ise maliyet unsuru oluşturmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Hanefî fıkıh geleneğinde ribâ, ortaya çıkan sayısal artışla sınırlı olmayan; karşılıksız menfaat temini üzerine kurulu tüm hukukî ilişkileri içine alan, kapsamlı ve çok katmanlı bir kavram olarak şekillenmiştir. Bu yaklaşım, ribânın lafzî anlamda sabit bir sınır çizgisinden ziyade bağlam, maksat ve maslahat ekseninde yeniden yorumlanabilir oluşuyla açıklanmaktadır. Hanefî fakihler, ribâyı, klasik anlamda “ribe’l-fazl” ve “ribe’n-nesîe” şeklinde iki temel kategoriye ayırmış; birincisinde cins ve ölçü birliği bulunan mallar arasında karşılıksız fazlalığı, ikincisinde ise zaman faktörüne bağlı olarak talep edilen fazlalığı yasak kapsamında değerlendirmiştir. Ancak bu ayırım, zamanla şeklen meşru görülen, fakat gerçekte haksız kazanç içeren tüm işlemleri de ribâ kapsamına dâhil eden daha geniş yorumlarla desteklenmiştir.

Günümüz faiz anlayışı, klasik ribâ tanımından ayrılmakla birlikte bazı yönlerden (özellikle tefecilik bağlamında) birebir örtüşen nitelikler taşımaktadır. Modern iktisat anlayışında faiz, sermayenin kullanımı karşılığında ödenen bir bedel olarak tanımlanmakta ve piyasa koşullarına göre değişkenlik arz eden bir yapıdadır. Paranın fiyatı olarak da adlandırılan faiz, ödünç verilen sermayenin belirli bir zaman sonunda getiri sağlamasını öngörmektedir. Bu yönüyle, “ribe’n-nesîe” yani vadeye bağlı fazlalıkla kavramsal düzlemde faiz ve ribâ örtüşmektedir. Ancak burada dikkat çeken husus, modern faizin, sözleşmeye dayalı rızaya binaen ve çoğu zaman piyasa mekanizması içerisinde meşru bir zemin üzerinden işletilmesidir. Bu durum, modern hukuk sistemlerinin faizi *interest* ve *usury* olarak iki kategoriye ayırmasına zemin hazırlamıştır. *Interest*, yasal sınırlar dâhilinde ve finansal düzenlemelere tabi bir getiriyi ifade ederken; *usury*, bu sınırların ötesine geçerek, çoğu zaman borçlunun çaresizliğinden faydalanılarak talep edilen fahiş kârları temsil etmektedir.

Hanefî fıkıh geleneğinde ribâ yasağının temel amacı, karşılıksız menfaatin engellenmesi (ribe’l-fazl), toplumsal ekonomik adaletin tesisi (fasit akitlerin önlenmesi) ve zaman faktörü bağlamında ekonomik dengenin (ribe’n-nesîe) muhafaza edilmesidir. Bu yaklaşım, bireyler arası adaleti sağlamakla kalmayıp aynı zamanda toplumun genel yapısını zedeleyecek ekonomik tahakküm biçimlerinin de önüne geçmeyi hedefler. Benzer şekilde, modern hukuk sistemlerinde tefecilik yasağı da esasen borçlunun istismara uğramasını önlemeye yönelik bir sosyal koruma mekanizması olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, Türk Ceza Kanunu’nun 241. maddesi başta olmak üzere, Fransa’da *Code de la consommation*, Almanya’da *StGB §291*, İtalya’da *Codice penale Art. 644* ve İngiltere’de geçmişten günümüze gelişen düzenlemelerle tefeciliğe karşı cezaî müeyyideler ihdas edilmiştir. Bu düzenlemeler, yüksek faiz oranları yoluyla borçlu bireyin ekonomik bağımsızlığının tehdit edilmesini önlemeyi ve mali sistemin güvenliğini korumayı

amaçlamaktadır ki bu açıdan kısmen ribâ yasağı ile topyekûn mücadele edildiği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda hem klasik Hanefî fıkıh anlayışı hem de çağdaş hukuk sistemlerinin tefecilik (usury) karşısı normları, temel etik ve adalet kaygısı ekseninde örtüşmektedir. Her iki yaklaşım da sınırsız menfaat elde etme güdüsünün toplumsal dokuyu bozabileceği tehlikesine karşı ortak bir refleks üretmektedir. Bununla birlikte, modern hukuk sistemlerinde belirli faiz oranlarının *yasal* (interest) çerçevede kabul edilmesi, Hanefî ribâ anlayışıyla (enflasyon sebebiyle zararın tazmini hariç) tam olarak örtüşmemektedir. Özellikle enflasyon gibi makroekonomik etkenlerin dikkate alınarak belirlenen faiz oranları haricinde, faizin mutlak olarak modern sistemlerce meşru görülmesi; Hanefî fıkıhında cevaz verilemeyecek bir mesele olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, ribâ yasağının taabbüdî niteliği ile modern ekonomideki rasyonalite temelli yaklaşımlar arasındaki paradigmatik farklılığı ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla, ribâ ve tefecilik bağlamında ortak bir istismar karşısı duruş söz konusu olsa da *interest* olarak tanımlanan ve özellikle enflasyona karşı sermayenin korunması maksadıyla uygulanan faizin haricindeki diğer faiz türlerinin değerlendirilmesinde, Hanefî yaklaşım ile çağdaş hukuk sistemleri arasında önemli ayrımlar mevcuttur. Bununla birlikte, genel anlamda tefeciliğe karşı neredeyse evrensel düzeyde bir konsensusun oluştuğu, ancak yasal faiz oranları (interest) bağlamında mezhepsel fikhî yaklaşımlar ile seküler hukuk sistemleri arasında önemli bir kavramsal ve işlevsel farklılaşmanın bulunduğu da açıkça görülmektedir.

Bu noktada bir öneri olarak ifade edilmelidir ki; ribâ kavramı ile faiz teriminin aynı zeminde ve özdeş bir yapı olarak değerlendirilmesinden ziyade, her iki terimin de kendi tarihsel bağlamı, normatif referansları ve işlevsel mahiyetleri çerçevesinde müstakil olarak ele alınması daha isabetli bir yöntem olacaktır. Zira ribâ, İslâm fıkıhında özellikle Hanefî geleneğinde, maksat temelli ve ahlâkî kaygılarla şekillenmiş, karşılıksız menfaate dayalı haksız kazancı engellemeyi hedefleyen bir normatif yapıyı temsil ederken; modern faiz terimi, özellikle interest formunda, sermayenin zaman içerisindeki kullanım bedeli olarak sistematikleştirilmiş, çoğu zaman enflasyon ve piyasa dengeleriyle ilişkili bir tür değer ölçüsü olarak işlev görmektedir.

Bu bağlamda, Hanefî fakihlerin ribâ konusundaki yorum ve içtihatlarının, günümüz faiz temelli ekonomik sistemlerine alternatif yaklaşımlar geliştirilmesinde yeniden ele alınması önem arz etmektedir. Özellikle enflasyonun yol açtığı değer kayıplarına karşı paranın reel değerini korumayı amaçlayan, sınırlı ve ölçülü biçimde uygulanan iktisadî bağlamında kullanılan faiz türlerinin, ribâ yasağından farklı bir kategori olarak yeniden değerlendirilmesi mümkündür. Bu tür uygulamaların, doğrudan gelir ve kâr elde etmeyi hedeflemeyen, ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik araçlar olarak ele alınabileceği düşünülmektedir.

Bu noktada, söz konusu faiz uygulamaları, geleneksel faiz uygulamalarının aksine, akit esnasında belirlenebilecek potansiyel değer kayıplarının tazmini şeklinde teknik bir fonksiyon görebilir. Böyle bir yaklaşım, sigorta ve kasko sözleşmelerinin fikhî olarak geçirdiği süreçlere benzer bir mantıkla ele alınabilir. Özellikle karz akitlerinde, kâğıt paraya dayalı işlemlerden kaynaklanan maliyet artışları ve enflasyon kaynaklı değer kayıplarının, karz akdinden ayrı olarak belirlenmiş bir sigorta bedeli ile karşılanması düşünülebilir. Bu sigorta bedeli, sözleşme başlangıcında olası değer kayıplarına göre açık ve kapsamlı bir biçimde belirlenmeli ve taraflar arasında herhangi bir tek taraflı menfaat ilişkisi doğurmayacak şekilde yapılandırılmalıdır. Böylece hem borçlunun hem de borç verenin haklarının korunması hedeflenir.

Bu çerçevede önerilen yapılandırmaların, ribâ yasağının temelindeki adalet ve hakkaniyet ilkeleri korunarak, çağdaş ekonomik gerçekliklerle uyumlu hâle getirilmesi mümkündür. Ayrıca, ulusal ve uluslararası düzeyde kabul görece açık ve net normatif yapılar oluşturularak, fetva otoriteleri tarafından belirli şartlar altında ve sınırlı ölçülerde verilecek cevazlar doğrultusunda ilmî ve fikhî tartışmaların açılması da değerlendirilmesi gereken bir seçenek olarak düşünülebilir. Böylece klasik ribâ yasağının özü korunmak suretiyle, günümüz ekonomik sistemleriyle bağdaşan yeni ve sürdürülebilir bir çözüm önerisi geliştirilebilir.

Katkı Beyanı Formu Statement of Contribution		
Yazarların Katkıları Authors Contributions:	Sorumlu Yazar Corresponding Author	İkinci Yazar Second Author
Çalışmanın Tasarlanması <i>Conceiving the Study</i>	%50	%50
Veri toplanması <i>Data collection</i>	%50	%50
Veri Analizi <i>Data Analysis</i>	%50	%50
Makalenin Yazımı <i>Writing up</i>	%50	%50
Makale Gönderimi ve Revizyonu <i>Submission and Revision</i>	%50	%50

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. 11. Basım. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011.
- Albayrak, Seyyit Ali. "Nominal-Reel Faiz Ayrımı Çerçevesinde İslâm'da Faiz Yasağının Kapsamını Yeniden Düşünmek". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (Temmuz 2022), 569-589. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1115438>.

- Al Arabiya, “el-Merkezî et-Türkî yuhaffiddu se’r el-fâ’ide ilâ %47.50” (Erişim 23 Nisan 2025). <https://www.alarabiya.net/>
- Al Jazeera Net, “el-Benk el-Merkezî et-Türkî yerfa’u bi-şeklin mufâci’i el-fâ’ide ilâ %50” (Erişim 23 Nisan 2025). <https://www.aljazeera.net/>
- Alghad TV, “el-Benk el-Merkezî et-Türkî yeteharraku bi-şeklin mufâci’i li-ref’ el-fâ’ide ilâ %50” (Erişim 23 Nisan 2025). <https://www.alghad.tv/>
- Anadolu Ajansı, “el-Benk el-Merkezî et-Türkî yusabbitu se’r el-fâ’ide ‘inde %50” (Erişim 23 Nisan 2025). <https://www.aa.com.tr/>
- Aristotle. *Politics*. çev. Benjamin Jowett. Ontario: Batoche Books, 1999.
- Ayengin, Tevhit. “Çalışmanın Dînî Temelleri: Kalvinizm ve İslâm Örneği”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 18/4 (2005), 463–472.
- Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143–1144 / M. 1730–1732), haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 241. <http://www.kadisicilleri.org/index.php>
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Rûmî el-Mısırî. *el-Înâye*. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1970.
- Baltacı, Ahmet F. – Yıldız, Serkan. *Finansal Piyasalar ve Kurumlar*. İstanbul: Beta Yayınları, 2018.
- Bayındır, Servet. “Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi”. *İlahiyat Akademi* 13 (Haziran 2021), 1-30. <https://doi.org/10.52886/ilak.917477>.
- Binatlı, Yusuf Ziya. “Faiz ve İslam Hukukunda Faiz”. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi* 2/1 (Haziran 1966), 147-183.
- Bury, J. B. *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A.D. 802–867)*. London: Macmillan and Co., 1912.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razi. *el-Fusul fi’l-usûl*. Kuveyt: Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1414/1994.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Razi. *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî fi’l-fıkhi’l-Hanefî*. Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2010.
- CNBC Arabia, “el-Benk el-Merkezî et-Türkî yu’linu tahfîd se’r el-fâ’ide min %50 ilâ %47.5” (Erişim 23 Nisan 2025). <https://www.cnbcarabia.com/>
- Article L. 314-6. Code de la Consommation. France: Journal Officiel de la République Française (JORF). Erişim 23 Nisan 2025. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000032303335
- Codice Penale Italiano. Italy: Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana, Serie Generale n. 251. Erişim 23 Nisan 2025. <https://www.gazzettaufficiale.it/sommario/codici/codicePenale>
- Consumer Credit Act 1974. UK: Public General Acts. Erişim 23 Nisan 2025. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/39/contents>
- Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu’t-tarîfât*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.

- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salah bin Muhammed bin Avvade. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Döndüren, Hamdi. "İslam Ekonomisinde Faiz ve Finans Kaynakları." *İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992.
- Ebu İshak İbrahim bin Ali bin Yusuf eş-Şîrâzî. *el-Lüma fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî. *el-İhtiyâr li-talîli'l-Muhtâr*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1937.
- Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergîmânî. *el-Hidâye fî şerh Bidâyeti'l-Mübtedî*. thk. Talal Yusuf. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabîyye, ts.
- Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî. *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*. thk. Mufîd Muhammed Ebu Amşe - Muhammed bin Ali bin İbrahim. Cidde: Dârü'l-Medenî, 1985.
- Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Serac - Ali Cuma Muhammed. Kahire: Daru's-Selam, 2. Basım, 2006.
- Efe, Aynur Gül. "Ribâ Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2022), 30-50. <https://doi.org/10.47098/bayburt-ilahiyat.1071066>.
- Haddâd, Râdiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-neyyire*. Kahire: el-Matbaatu'l-Hayriyye, 1322/1904.
- Hamûd, Sâmi Hasan Ahmed. *Tatvîru'l-a'mâli'l-masrifîyye bimâ yettefikü ve's-Şerîati'l-İslâmiyye*. Amman: Matbaatu's-Şark, 2. Basım, 1402/1982.
- Homer, Sidney – Sylla, Richard. *A History of Interest Rates*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1996.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *İ'lâmü'l-muvakkîn*. thk. Mahmûd Abdusselâm İbrahîm. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râik*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fathu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1970.
- İstanbul Kadı Sicilleri 100, *Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği 673 Numaralı Sicil (H. 1300-1301 / M. 1883-1884)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 211. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 45, *Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 149. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>

- İstanbul Kadı Sicilleri 96, *İstanbul Mahkemesi 172 Numaralı Sicil* (H. 1257-1258 / M. 1841-1842), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 484-485. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri, *Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil* (H. 1005-1007 / M. 1596-1599), proje yön. M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, haz. Mehmet Akman – Fethi Gedikli (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 328. <http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- Norman, Jones. “Usury”. *EH.Net Encyclopedia*, Erişim: 12 Şubat 2025.
- Kahtânî, Said b. Ali b. Vahf. *er-Ribâ: adrâruhü ve âtârühü fî zavi'l-Kitâb ve's-Sünne*. Riyad: Matbaatü's-Sefir, ts.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi's-şerâi*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm bin Ebû'l-Erkâm, 1997.
- Kaval, Hasan. *Finansal Yönetim*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.
- Koca, Ferhat. “Mücmel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/451-453. Ankara: TDV Yayınları 2020.
- Küçükcalay, Abdullah Mesud. *İktisadi Düşüncede Faiz*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Mieroop, Marc Van De. *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 BC*. Oxford: Blackwell Publishing, 2. Basım, 2004.
- Mishkin, Frederic – Eakins, Stanley. *Financial Markets and Institutions*. New York: Pearson, 2018.
- Nemet-Nejat, Karen Rhea. *Daily Life in Ancient Mesopotamia*. Westport, CT: Greenwood Press, 1998.
- GOB, General Obligations Law - GOB § 5-501. USA: The New York State Senate, 2014. Erişim 20 Nisan 2025. <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/GOB/A5T5>
- Oxford English Dictionary. “Interest”. Erişim 2 Şubat 2025. <https://www.oed.com/>
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Rose, Peter – Hudgins, Sylvia. *Bank Management & Financial Services*. New York: McGraw-Hill Education, 2012.
- Sadr, Sayed Kazem. *İslâm'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*. çev. Hakan Şahin. İstanbul: alBaraka Yayınları, 2020.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. thk. Kemal Abdülazim el-Anâni. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2009.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefa el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1390/1972.
- Seyidoğlu, Halil. *İktisat Biliminin Temelleri*. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2006.
- Yenisey, Feridun – Plagemann, Gottfried. *Alman Ceza Kanunu Strafgesetzbuch (StGB)*. İstanbul: Beta Yayın, 2. Basım, 2015.
- Şenkul, Osman. *Parahistoria Faiz Sümer'den Siber Dünyaya*. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2020.
- Taftazânî, Saduddîn Mesûd b. Ömer. *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-tenkîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

- TRT Arabi, “el-Benk el-Merkezî et-Türkî yeteharraku bi-şeklin mufâci’ li-ref’ el-fâ’ide ilâ %50” (Erişim 23 Nisan 2025). <https://www.trtarabi.com/>
- Tûfî, Süleyman b. Abdülkavî b. el-Kerîm es-Sarsârî. *Şerhu Muhtasari’r-Ravza*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Suudi Arabistan: Vizâretü’ş-Şuûni’l-İslâmiyye ve’l-Evkâf ve’d-Da’ve ve’l-İrşâd, 1998.
- TCK, Türk Ceza Kanunu. Resmî Gazete 25611 (26 Eylül 2004). Erişim 23 Nisan 2025. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Tüysüz, Turgay. *Bankacılık Teorisi, Mevzuatı, Uygulaması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Ünğan, Mustafa. *Kredi Yönetimi ve Risk Analizi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2017.
- Zerkeşî, Ebu Abdullah Bedruddin Muhammed bin Abdullah bin Bahadır. *el-Bahrü’l-muhîr fî usûli’l-fikh*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.